

*Bazyli Degórski, O.S.P.P.E.  
Papieski Uniwersytet św. Tomasza z Akwinu – Rzym*

## **Wstęp św. Hieronima do jego przekładu Kroniki Euzebiusza z Cezarei**

### **THE INTRODUCTION TO ST. JEROME'S CHRONICLES EUSEBIUS OF CAESAREA**

Before Eusebius of Caesarea wrote his famous work – Ecclesiastical History, and edited the chronicles, which are his historical works, summarizing the history of the world. The original Greek text of these works were lost, however we still have St. Jerome's translation in Armenian and part translation in Latin.

In the first instant we are introduced a historical synthesis of the eastern and Greek world, while in the second instant the works of Eusebius present stone tablets of the history of mankind from Abraham (2016 BC) till 303 AD and in fact the second part of the Eusebius' "chronicles" were translated by St Jerome and who continued the work till 378 AD. St Jerome read and translated the Eusebius' chronicles more or less in 380 AD. He accomplished this during his stay in Constantinople.

Despite many mistakes and inaccuracy, St Jerome took over from the Greek text of the works of Eusebius, but he himself also made mistakes and at the present time this historical work is still regarded useful. In the past by contrast this work had been used by ancient historiographers who continued it. For example they were: Prosper of Aquitaine, Cassiodorus or Victor of Tunnuna.

**Key words:** Eusebius of Caesarea, St. Hieronymus, translation.

Wśród prac św. Hieronima stosunkowo mało znany jest *Wstęp*, jakim opatrzył swój przekład *Kroniki* Euzebiusza z Cezarei. Posiadamy bardzo mało współczesnych przekładów tegoż *Wstępu* oraz całego dzieła Euzebiusza.

Przed napisaniem *Dziejów Kościoła* (Εκκλησιαστική ιστορία) Euzebiusz z Cezarei ułożył *Chronicon*, to znaczy: historyczne dzieło krótko przedstawiające dzieje świeckie i biblijne świata. Jego grecki oryginał zaginął. Posiadamy jednak tłumaczenie armeńskie całości dzieła<sup>1</sup> oraz częściowy przekład łaciński, którego dokonał właśnie św. Hieronim.

Po zwięzłym ukazaniu dziejów wschodnich i greckich w oparciu o źródła biblijne, w drugiej części dzieła Euzebiusz przedstawia tabelę podającą schematycznie różne dziejowe wydarzenia od Abrahama (2016 przed Chrystusem) aż do roku 303 po Chrystusie.

Tę właśnie drugą część Euzebiuszowej *Kroniki* (znanej także pod nazwą *Temporum liber* względnie *Breviarium*) przetłumaczył św. Hieronim w Konstantynopolu około 380 roku<sup>2</sup>. Ponadto, uzupełnił swój przekład o wydarzenia jemu współczesne aż do roku 378 po Chrystusie.

Pomimo licznych błędów przejętych z greckiego tekstu Euzebiusza, a także nieścisłości popełnionych przez samego św. Hieronima, to historyczne dzieło ma także i dzisiaj dużą wartość, a w przeszłości było natchnieniem niektórych pisarzy starochrześcijańskich, takich jak: Prosper z Akwitanii<sup>3</sup>, Kasjodor<sup>4</sup> czy Wiktor z Tunnuny<sup>5</sup>.

<sup>1</sup> Por. J. B. Aucher (wyd.), Eusebii Pamphili Caesariensis Episcopi, *Chronicon bipartitum, nunc primum ex Armeniaco textu in Latinum conversum, adnotationibus auctum, Graecis fragmentis exornatum*, I-II, Venetiis 1818 (przekład armeński i tłumaczenie łacińskie dokonane z armeńskiego).

<sup>2</sup> Por. J. Gribomont, *Le traduzioni. Girolamo e Rufino*, [w:] A. Di Berardino (wyd.), *Patrologia*. Tom III: *Dal Concilio di Nicea (325) al Concilio di Calcedonia (451). I Padri latini*, Casale Monferrato 1978, 217. Według A. Grisarta, *La Chronique de Saint Jérôme. Le lieu et la date de sa composition*, „Hélikon” 2 [1962] s. 248-258) św. Hieronim napisał to dzieło w Trewirze i to w latach 368-371!

<sup>3</sup> *Epitoma Chronicae*, [w:] *Patrologia Latina* 51, 535-606; *Monumenta Germaniae Historica auctores antiquissimi* 9/1, s. 385-485; kontynuacja, *ivi*, s. 486-499; *additamenta*, [w:] *Patrologia Latina Supplementum* 3, 147-148. Por. A. Hamman, *Scrittori della Gallia*, [w:] A. Di Berardino (wyd.), *Patrologia*, t. 3, op. cit., s. 525-526.

<sup>4</sup> *Chronica*, [w:] *Patrologia Latina* 69, 1213-1247; *Monumenta Germaniae Historica auctores antiquissimi* 11, s. 109-161. Por. U. Pizzani, *Scrittori dell'Italia*, [w:] A. Di Berardino (wyd.), *Patrologia*. Tom IV: *Dal Concilio di Calcedonia (451) a Beda. I Padri latini*, Genova 1966, s. 220.

<sup>5</sup> *Chronica*, [w:] *Patrologia Latina* 68, 941-962; *Monumenta Germaniae Historica auctores antiquissimi* 11, s. 163-206; *Corpus Christianorum Series Latina* 173 A. Por. także M. Simonetti, *Letteratura cristiana d'Africa*, [w:] A. Di Berardino (wyd.), *Patrologia*. Tom IV: *Dal Concilio di Calcedonia (451) a Beda. I Padri latini*, Genova 1966, s. 38-40; F. Scorza Barcellona, *Vittore di Tunnuna*, [w:] A. Di Berardino (wyd.), *Nuovo Dizionario Patristico e di Antichità Cristiana* (skracamy dalej: NDPAC), III, Genova – Milano 2008, s. 5678-5679. Wśród „kontynuatorów” Hieronimowego dzieła możemy wyliczyć być może także Agapita z Hierapolis. Por. B. Pirone (wyd.), *Agapito di Gerapoli. Storia universale* [= *Studia Orientalia Christiana. Monographiae*, 21], Milano 2013.

## Krótką analiza Hieronimowego Wstępu do tłumaczenia *Kroniki* Euzebiusza z Cezarei

Hieronim rozpoczyna *Wstęp* do przekładu *Kroniki* Euzebiusza z Cezarei od pozdrowienia przyjaciół, z którymi przebywał w klasztorze w Akwilei: Wincentego i Galiena. Im też poświęca to swoje dzieło<sup>6</sup>.

W pierwszym rozdziale *Wstępu* św. Hieronim zwraca się do swoich „poprzedników”, którzy przekładali z greki na łacinę ważne dzieła i to napisane zarówno prozą, jak i wierszem. Podkreśla liczne trudności, które pojawiają się podczas tego trudnego zadania, przed jakim stają wszyscy tłumacze świata, często zmuszeni do „wykrzywienia” oryginału w celu oddania jego właściwego znaczenie zgodnie z duchem języka, na który tekst jest przekładany<sup>7</sup>:

Od dłuższego czasu zwyczajem ludzi wykształconych jest ćwiczenie umysłu za pomocą przekładania na łacinę ksiąg Greków i, co jest jeszcze trudniejsze, tłumaczenia poematów sławnych osób, gdzie dodatkową trudność stanowi to, że należy to czynić wierszem. Z tego też powodu nasz Tuliusz<sup>8</sup> dosłownie przełożył całe księgi Platona<sup>9</sup>, a po wydaniu „Aratosa”<sup>10</sup> (który może już być uważany za Rzymianina) w strofach

Miscellanea

<sup>6</sup> Por. Hieronymus, *Praefatio in Eusebii Caesariensis «Chronicon»* 1, [w:] *Patrologia Latina* 27, 33 A: „Eusebius Hieronymus Vincentio et Gallieno suis salutem”.

<sup>7</sup> Polskie tłumaczenie tego tekstu św. Hieronima zrobił Bazyli Degórski, O.S.P.P.E.

<sup>8</sup> Marek Tuliusz Cynceron. Urodził się 3 stycznia 106 roku przed Chrystusem w miejscowości Ponte Olmo, która obecnie znajduje się na obszarach Sory we Włoszech. W czasach natomiast starożytnych miejscowość ta położona była w municipium Arpinum – mieście znajdującym się na wzgórzu założonym przez Wolsków (o jakieś 100 km na południe od Rzymu). Cynceron został zamordowany w Formi 7 grudnia 43 r. przed Chrystusem. Zrobili to siepacze wysłani przez Marka Antoniusza. Pomagał im w tym wyzwolieniec Filolog. Dzięki Cynceronowi – wybitnemu miłośnikowi także kultury greckiej – Rzymianie lepiej poznali filozofię. On bowiem stworzył łacińskie słownictwo do filozoficznej terminologii greckiej.

<sup>9</sup> Platon (427-348 przed Chrystusem), uczeń Sokratesa. Marek Tuliusz Cynceron przetłumaczył na łacinę dwa dialogi filozoficzne Platona: *Timajos* i *Protagoras*.

<sup>10</sup> Aratos (Ἄρατος), urodzony w Soloj w Cylicji około 310 r. przed Chrystusem, a umarł około 240 r. przed Chrystusem. Był poetą greckim wczesnego hellenizmu. Z dzieł Aratosa posiadamy jedynie jego arcydzieło – poemat o tematyce astronomicznej *Phaenomena* złożony z 1154 heksametrów. Poemat ten jest poetycką wersją dzieła matematyka i astronoma Eudoksosa z Knidos – ucznia Archytasa z Tarentu oraz Platona. Łaciński przekład dokonany heksametrem przez Cyncerona – *Aratea* – jest być może najsłynniejszym dziełem „Cyncerona poety”.

heksametrycznych, zajął się [dziełem] Ksenofonta *O gospodarstwie*<sup>11</sup>. W dziele tym jego złoty potok wymowy po wielokroć zderza się z przeszkodami, na których jego wody się burzą i pienia do tego stopnia, że, gdybyśmy nie znali oryginału, nie wierzylibyśmy, że słuchamy słów Cicerona. Postępując za cudzymi myślami, trudno jest bowiem nie wybiec poza nie. Trudno jest w tłumaczeniu oddać piękno tego, co w innym języku zostało powiedziane. Dane słowo wyraża określoną myśl; ja nie mam jednak mojego, które by to oddało. Gdy zaś wysiłam się, by to znaczenie wyrazić, muszę pokonać długą drogę [dla przełożenia] krótkiej [myśli]. Trzeba mieć na uwadze karkołomność transpozycji, zmiany przypadków, różnorodność figur, czy wreszcie cechy charakterystyczne, to znaczy: tak zwane cechy idiomatyczne języka. Jeśli przekładam dosłownie, brzmi to nedorzecznie. Jeżeli jestem zmuszony, by zmienić szyk słów względnie same te słowa, to wydaje się, że zdradziłem powinności tłumacza”<sup>12</sup>.

W drugim rozdziale *Wstępu* św. Hieronim zwraca się do Wincentego i Galiena (a także oczywiście do wszystkich potencjalnych czytelników jego tłumaczenia), prosząc ich, aby czytali dzieło, patrząc raczej „okiem przyjaciela, niż krytyka”, tym bardziej, że – jak wyjaśnia św. Hieronim – przełożył on dzieło Euzebiusza, dyktując kopistom jego tłumaczenie „w wielkim pośpiechu”. Ponadto, tekst dzieła Euzebiusza

<sup>11</sup> Ksenofont (Ξενοφῶν), urodzony w Atenach około 430 r. przed Chrystusem, a zmarły w Koryncie około 355 r. przed Chrystusem, był dziejopisarzem i ateńskim żołnierzem najemnym. Posiadamy w całości wszystkie jego dzieła. Wiele szczegółów dotyczących życia Ksenofonta dostarczają Platon i Sokrates. Ksenofont jest autorem następujących dzieł historycznych: *Anabaza* czyli *Wyprawa Cyrusa* (Κύρου Ἀνάβασις), *Cyropedia* albo *Wychowanie Cyrusa* (Κύρου παιδεία), *Historia grecka* (Ἑλληνικά), *Agésilao* (Ἀγησίλαος), *Ustrój spartański* (Λακεδαιμονίων πολιτεία). *O gospodarstwie* (Οἰκονομικός) – to dialog, bohaterami którego są Sokrates (mistrz Ksenofonta) oraz młodzieniec Krytobul. Dzieło jest także pochwałą życia na wsi. Ciceron przetłumaczył to na łacinę.

<sup>12</sup> Hieronymus, *Praefatio in Eusebii Caesariensis «Chronicon»* 1, [w:] *Patrologia Latina* 27, 33-35: “Vetus iste disertorum mos fuit, ut exercendi ingenii causa Graecos libros Latino sermone absolvent et, quod plus in se difficultatis habet, poemata inlustrium virorum addita metri necessitate transferrent. Unde et noster Tullius Platonis integros libros ad verbum interpretatus est et cum Aratum iam Romanum hexametris versibus edidisset, in Xenophontis *Oeconomico* lusit. In quo opere ita saepe aureum illud flumen eloquentiae quibusdam scabris et turbulentis obicibus retardatur, ut, qui interpretata nesciunt, a Cicerone dicta non credant. Difficile est enim alienas lineas insequentem non alicubi excidere, arduum, ut quae in alia lingua bene dicta sunt eundem decorem in translatione conservent. Significatum est aliquid unius verbi proprietate: non habeo meum, quo id efferam, et dum quaero implere sententiam, longo ambitu vix brevis viae spatia consumo. Accedunt hyperbatorum amfractus, dissimilitudines casuum, varietas figurarum, ipsum postremo suum et, ut ita dicam, vernaculum linguae genus. Si ad verbum interpretor, absurde resonat: si ob necessitatem aliquid in ordine, in sermone mutavero, ab interpretis videbor officio recessisse”.

był sam w sobie trudny do zrozumienia, a więc również do przełożenia. Hieronim wspomina tu także o przekładach *Starego Testamentu* z hebrajskiego na grekę zrobionych przez tak zwanych Siedemdziesięciu Tłumaczy oraz Akwilę, Symmacha i Teodocjona; choć były to tłumaczenia tego samego dzieła, to jednak różniły się między sobą”:

Dlatego więc, mój kochany Wincenty i ty, Galienie, częstko mej duszy<sup>13</sup>, zaklinam was, abyście – nie zważając na wartość tej robionej w pośpiechu pracy – patrzyli na nią bardziej okiem przyjaciela, niż krytyka. Proszę zaś o to tym bardziej, że – jak wiecie – dyktowałem moim skrybom w wielkim pośpiechu. O tym jednak, jak to dzieło jest trudne, świadczą teksty Ksiąg świętych, które – przełożone przez Siedemdziesięciu Tłumaczy<sup>14</sup> – nie zachowują tego samego smaku, jaki mają w języku greckim. To właśnie natchnęło Akwilę<sup>15</sup>, Symmacha<sup>16</sup>

Miscellanea

<sup>13</sup> Por. Quintus Horatius Flaccus, *Carmina* 1, 3, 5-8.

<sup>14</sup> Przekład Siedemdziesięciu Tłumaczy (*Septuaginta*) to tłumaczenie *Starego Testamentu* na język grecki. Tak zwany *List Arysteasa* (względnie *List pseudo Arysteasa*) do Filokratesa (należący do pseudoepigrafii greckiej II wieku przed Chrystusem) jest prawdopodobnie pierwszym tekstem, który dotyczy powstania tego greckiego przekładu *Biblii*. Według tego *Listu* egipski król Ptolomeusz II Filadelfos (285-246 przed Chrystusem) zamówił dla biblioteki w Aleksandrii (u zwierzchników żydowskich Jerozolimy) grecki przekład *Pięcioksięgu*. Najwyższy Kapłan Eleazar wyznaczył więc siedemdziesięciu dwóch uczonych żydowskich (według innych źródeł było ich siedemdziesięciu), którzy udali się do Aleksandrii. Przebywając następnie na wyspie Faros, dokonali oni tłumaczenia (zrobili to w siedemdziesiąt dwa dni). Wszyscy tłumaczyli niezależnie od siebie, ale porównując swoje przekłady, stwierdzili ze zdziwieniem, iż ich tłumaczenia były te same! Niektórzy jednak podają, iż tych tłumaczy było jedynie pięciu, a siedemdziesięciu było członków Sanhedrynu, którzy zatwierdzili zgodność hebrajskiego oryginału z jego przekładem greckim. Dla greckojęzycznych Kościołów wschodnich przekład Siedemdziesięciu Tłumaczy stanowi do dzisiaj oficjalną wersję *Starego Testamentu*, która jest używana w liturgii.

<sup>15</sup> Akwila z Synopy przetłumaczył dosłownie na grecki (około roku 130) hebrajski oryginał *Pisma Świętego Starego Testamentu*. Był on prozelitą żydowskim i uczniem rabina Akiby ben Josefa (zmarłego około roku 135). Ponoć tłumaczenie Akwili było używane w synagogach zamiast *Septuaginty*. Orygenes umieścił to tłumaczenie w swoich *Hexaplà*.

<sup>16</sup> Symmach Ebionita, który żył pod koniec II wieku po Chrystusie, był autorem jednego z przekładów greckich *Starego Testamentu*, które Orygenes umieścił w swych *Hexaplà* oraz *Tetraplà*. Fragmenty tłumaczenia Symmacha, które dzisiaj są obecne w tym, co pozostało po *Hexaplà*, świadczą o pięknie stylu greckiego Symmacha, co wielce doceniał św. Hieronim. Symmach napisał także Komentarze, *Hypomnemata* (por. Eusebius Caesariensis, *Historia Ecclesiastica* 6, 17; Hieronymus, *De viris illustribus* 54). Niestety, nie posiadamy ich, gdyż zaginęły. Wydaje się, że Symmach napisał te Komentarze w tym celu, aby odrzucić grecką wersję kanoniczną *Ewangelii według św. Mateusza*. Z wielkim prawdopodobieństwem możemy myśleć, że chodzi o dzieło, o którym mówi Ebed

i Teodocjona<sup>17</sup>, a ich trudy uwieńczone zostały zupełnie odmiennym rezultatem. Jeden z nich starał się przetłumaczyć słowo po słowie. Drugi – oddać ogólnie znaczenie, trzeci natomiast starał się, aby uniknąć tego, by odbiegać zbyt od starożytnych. Piąte, szóste i siódme tłumaczenie<sup>18</sup>, nawet jeśli nie znamy ich autorów, ukazują tak piękną różnorodność, że – pomimo anonimowości – cieszą się pewnym autorytetem. Niektórzy zaś posuwają się do tego, że uważają święte Księgi za twarde i przykre w jakiś sposób dla ucha. Pochodzi to z faktu, iż osoby, do których myślę, nie wiedzą, że owe *Pisma* są tłumaczeniem z hebrajskiego. Z tego powodu, pozostając na powierzchni, a nie wchodząc w sedno sprawy, wzdrygają się przed wyświechtaną szatą brzydkiego słownictwa, zamiast odnaleźć pod nią piękne ciało”<sup>19</sup>.

Jesu, a które ma tytuł *De distinctione praeceptorum*. Orygenes twierdzi, iż dostał kopie Komentarzy biblijnych Symmachusa od niejakiej Juliany, która otrzymała je od samego Symmachusa (por. Eusebius Caesariensis, *Historia Ecclesiastica* 6, 17). Święty Epifaniusz z Salaminy pisze, że Symmachus był Samarytaninem, który pokłócił się ze swoimi ziomkami i przeszedł na religię Mojżeszową (por. *De mensuris et ponderibus* 14, [w:] *Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium* 583 [Subsidia, 105]).

<sup>17</sup> Teodocjon był żydowskim erudyta wychowanym na kulturze greckiej. Żył w I lub II wieku i przełożył na grecki z oryginału hebrajskiego *Stary Testament*. Tłumaczenie to Orygenes umieścił około 240 roku w ostatniej kolumnie swoich *Hexaplâ*. Święty Ireneusz z Lyonu był pierwszym z tych, którzy mówią o nim i nazywa go „Teodocjon z Efezu” (por. *Adversus haereses* 3, 21). Tę pierwszą wzmiankę św. Ireneusza powtarza Euzebiusz z Cezarei (por. *Historia Ecclesiastica* 5, 8).

<sup>18</sup> Chodzi tu najprawdopodobniej o tłumaczenia, których dokonał Hezychiusz z Jerozolimy i św. Lucjan z Antiochii. Dziwne jest jednak, że św. Hieronim niczego o nich bezpośrednio nie mówi. Hezychiusz z Jerozolimy (nie znamy daty jego urodzenia; zmarł prawdopodobnie około roku 433) był prezbiterem i egzegetą. Nie znamy niczego pewnego o jego życiu. Część jego pism zaginęła. To, co posiadamy, zostało nam przekazane pod imieniem innych autorów. J.-P. Migne wydał pod imieniem „Hezychiusz, prezbiter z Jerozolimy” dzieła różnych autorów noszących imię „Hezychiusz” (por. *Patrologia Graeca* 93, 787-1560). Nie zachował tu jednak żadnego porządku. Tak więc, połowę tego materiału należy odrzucić. Święty Lucjan z Antiochii (urodzony w Samosacie około roku 235, a zmarły w Nikomedii 7 stycznia 312 roku) był teologiem i męczennikiem. Lucjan zaczął poprawiać *Septuagintę* na podstawie oryginału hebrajskiego *Starego Testamentu*. To jego poprawione tłumaczenie greckie *Pisma Świętego* było szeroko używane w IV wieku (por. Hieronimus, *De viris illustribus* 77; Tenże, *Praefatio in librum Paralipomenon de graeco emendato*; Tenże, *Apologia contra Rufinum* 36; Tenże, *Epistula* 106). Święty Lucjan dokonał także rewizji *Nowego Testamentu*.

<sup>19</sup> Hieronimus, *Praefatio in Eusebii Caesariensis «Chronicon»* 2, [w:] *Patrologia Latina* 27, s. 35-36: „Itaque, mi Vincenti carissime, et tu, Galliene, pars animae meae, obsecro, ut, quidquid hoc tumultuarii operis est, amicorum, non iudicium animo relegatis, praesertim cum et notario, ut scitis, velocissime dictaverim et difficultatem rei etiam divinatorum voluminum instrumenta testentur, quae



Tę myśl Hieronim kontynuuje, dostarczając innych przykładów. Ukazują one trudności związane z tłumaczeniem tekstów poetyckich:

Cóż bowiem jest bardziej muzycznego od *Psalterza*, jak dzieła naszego Flakkusa<sup>20</sup> i Greka Pindara<sup>21</sup>, który raz posługuje się jamblichem<sup>22</sup>, a raz używa dźwięcznej strofy alcejskiej<sup>23</sup>, raz pochłania go strofa saficka<sup>24</sup>, a raz wybija rytm połowiczną stopą<sup>25</sup>? Cóż bowiem może być

a septuaginta interpretibus edita non eundem sapore in Graeco sermone custodiunt. Quam ob rem Aquila et Symmachus et Theodotio incitati diversum paene opus in eodem opere prodiderunt, alio nitente verbum de verbo exprimere, alio sensum potius sequi, tertio non multum a veteribus discrepare. Quinta autem et sexta et septima editio, licet quibus censeantur auctoribus ignoretur, tamen ita probabilem sui diversitatem tenent, ut auctoritatem sine nominibus meruerint. Inde adeo venit, ut sacrae litterae minus comptae et sonantes videantur, quod disertis homines interpretatas eas de Hebraeo nescientes, dum superficiem, non medullam inspiciunt, ante quasi vestem orationis sordidam perhorrescant quam pulchrum intrinsecus rerum corpus inveniunt”.

Miscellanea

<sup>20</sup> *Quintus Horatius Flaccus* urodził się w Wenizji w północno-wschodniej Bazylikacie 8 grudnia 65 roku przed Chrystusem, a zmarł w Rzymie 27 listopada 8 roku przed Chrystusem. Był jednym z największych poetów łacińskich.

<sup>21</sup> Pindar (Πίνδαρος) urodził się Kynoskefalaj pod Tebami w 518 przed Chrystusem (względnie w roku 522) w rodzinie pochodzącej z Beocji. Zmarł w Argos między 445 a 438 rokiem przed Chrystusem. Napisał ważne pieśni epickie. Wiele podróżował i korespondował z władcami i znacznymi rodami.

<sup>22</sup> Jamb (ἰαμβός) jest stopą rytmiczną używaną w metryce klasycznej o schemacie: U –. Jamb jest utworzony z arsy mającej jedną krótką zgłoskę oraz tezy o jednej długiej zgłosce. Jamb liczy trzy *morae* i należy do γένος διπλάσιον, ponieważ stosunek pomiędzy arszą a tezą wynosi 1:2. Wraz heksametrem wiersze jambiczne należą najstarszych *metra* greckich. Były one wykorzystywane w poezji jambicznej i w metryce chóralnej, a później używała ich zarówno poezja aleksandryjska, jak i łacińska. Ponadto, w okresie klasycznym trymetr jambiczny stał się podstawowym *metrum* części recytowanych tragedii i komedii oraz wzorcem, z którego starożytni Rzymianie wzięli „senarius” jambiczny. Terminologia zaczerpnięta z metryki greckiej została przejęta przez teorię muzyki.

<sup>23</sup> Strofa alcejska jest strofą złożoną z dwóch 11-zgłoskowców, 9-zgłoskowca i 10 zgłoskowca. Za jej twórcę uchodzi Alkajos – sławny poeta z Lesbos (VII-VI wiek przed Chrystusem). Strofa alcejska była powszechnie używana także w piśmiennictwie łacińskim, szczególnie przez Horacego w jego *Odach* (*Carmina*).

<sup>24</sup> Strofa saficka jest strofą złożoną z trzech 11-zgłoskowców i czwartego pięcio-zgłoskowca. Za jej twórcę uchodzi sławna poetka z Lesbos – Safona. Najstarszym dowodem zastosowania tej formy jest *Hymn do Afrodyty*. Strofa ta była powszechnie używana także w piśmiennictwie łacińskim, szczególnie przez Katullusa.

<sup>25</sup> W klasycznej metryce stopa (πούς, po łacinie: *pes*; w ten sposób zwana, ponieważ rytm wystukiwano stopą) była złożona z dwóch lub więcej zgłosek krótkich i długich. Stopa jest złożona z dwóch składników: silnego (zwanego „arsą”,

piękniejszego od kantyku *Księgi Powtórzonego Prawa*<sup>26</sup> i Izajasza<sup>27</sup>? Cóż ważniejszego od słów Salomona<sup>28</sup>? Cóż bardziej subtelnego od Hioba<sup>29</sup>? Wszystkie te dzieła, jak piszą Józef<sup>30</sup> i Orygenes<sup>31</sup>, były ułożone w heksametrze<sup>32</sup> i pentametrze<sup>33</sup> i w tej postaci krążą wśród swoich. Gdy czytamy to po grecku, ma to jakieś znaczenie. Gdy natomiast czytamy po łacinie, jawi się jako zupełnie niespójne. Jeśli by jednak ktoś

na której pada *ictus*) i słabszego (zwanego „teza”, gdzie głos się ścisza). Stopa składała się przynajmniej z dwóch zgłosek i trzech *morae*.

<sup>26</sup> Chodzi o “Błogosławieństwo Mojżesza” skierowanego do Dwunastu pokoleń Izraela (por. Pwt 33, 1-29).

<sup>27</sup> Prorok Izajasz był także wielkim poetą. Jego bowiem księga należy do najbardziej poetyckich ksiąg Starego Zakonu i zawiera wiele kantyków (por. dla przykładu: Iz 5, 1-2; 9, 1-6; 12, 1-6; 26, 1-12; 33, 2-10. 13-16; 38, 10-20; 40 1-17; 42, 10-16; 45, 15-25; 49, 7-13; 61, 6 – 62, 7; 63, 1-5; 66, 10-14).

<sup>28</sup> Królowi Salomonowi przypisuje się dwa *Psalmy* (Ps 72 i Ps 127), większą część *Księgi Przysłów* (Prz 1-22, 16 i Prz 25-29), *Eklezjastesa* i *Koheleta* oraz *Pieśń nad Pieśniami*. Jego królestwo trwało od około 970 do 930 roku przed Chrystusem.

<sup>29</sup> *Księga Hioba* została napisana po hebrajsku. Jej zasadnicza część poetycka została napisana pomiędzy XI a X wiekiem przed Chrystusem. Ostateczna redakcja księgi raz z dodatkami pisanymi prozą (prolog i epilog) została jednak dokonana w Judei około roku 575 przed Chrystusem.

<sup>30</sup> Flawiusz Józef (*Titus Flavius Iosephus*), urodzony w Jerozolimie około roku 37, a zmarły w Rzymie około 100 roku, był pisarzem, dziejopisarzem, politykiem i żołnierzem rzymskim pochodzenia żydowskiego; napisał swe dzieła po grecku.

<sup>31</sup> Orygenes Adamancjusz (Ὠριγένης), urodzony prawdopodobnie w Aleksandrii w roku 185, a zmarły w Tyrze w roku 254, jest jednym z głównych pisarzy, filozofów, filologów biblijnych i teologów chrześcijańskich pierwszych trzech wieków.

<sup>32</sup> Heksametr daktyliczny czy heksametr heroiczny, często zwany po prostu „heksametrem”, jest najstarszym i najważniejszym *metrum* poezji greckiej i łacińskiej (używanym szczególnie w poezji epicznej lub dydaktycznej). Heksametr, wiersz *heroiczny* par excellence, był bardzo ściśle połączony z poezją epicką. Obok użycia w poezji epickiej, począwszy od Hezjoda, heksametr stał się *metrum* poezji dydaktycznej. Dzięki dziełom Teokryta i Wergiliusza heksametr stał się także *metrum* poezji bukolicznej. Heksametr był natomiast rzadko używany w poezji lirycznej.

<sup>33</sup> Pentametr daktyliczny lub „pentametr” jest formą metryczną poezji greckiej i łacińskiej. Jest *metrum* złożonym, utworzonym z dwóch *hemiepes* lub trypodii daktylicznych. Nazwa „pentametr” pochodzi z faktu, że jest sumą dwóch jednostek posiadających dwie i pół stopy. Zważywszy jednak, iż jest *metrum* daktylicznym o rytmie zstępującym, opadającym, pentametr liczy sześć tez, czyli mocnych odcinków. Pentametr spotykamy także w poezji dramatycznej, a niekiedy też jest stosowany w wierszach posiadających stychy. Niemniej jednak, jest głównie stosowany w dystychu elegijnym, gdzie jawi się jako drugi wers następujący po heksametrze. Dystych elegijny łączy się przede wszystkim z dwoma rodzajami literackimi, które się ściśle ze sobą łączą: z elegią i z epigramatem.



uważał, że piękno języka nie ucierpi z powodu przekładu, to każ mu przetłumaczyć słowo po słowie Homera!<sup>34</sup> Powiem wam więcej: gdyby przetłumaczył on tego autora na swój język prozą, to porządek słów wydałby się śmieszny, a ten najbardziej wymowny z poetów wydałby się co najwyżej wymownym<sup>35</sup>.

Mając na uwadze te przeogromne trudności, które towarzyszą jakimkolwiek przekładowi, w trzecim rozdziale swego *Wprowadzenia* św. Hieronim uznaje za słuszne usprawiedliwienie swoich ewentualnych potknięć i nieścisłości w tłumaczeniu:

Jakie jest znaczenie tego wszystkiego? Nie chciałbym, abyście to uznali za coś dziwnego, że tu i tam potknęliśmy się, że język jest niewymowny, pełen jest spółgłosek, czy też samogłoskowych chiazmów, względnie że paraliżuje go nadmiar narracji. Najbardziej wykształceni wśród ludzi napocili się ogromnie, aby to osiągnąć [...]!<sup>36</sup>

Zadanie Hieronima jest o tyle trudniejsze, że musi tłumaczyć obce słowa i pojęcia, które nie były znane Rzymianom:

[...] do wspólnych trudności, których wszyscy doświadczamy [tłumacząc dzieła], w naszym przypadku dochodzi jeszcze i ta, że historia jest złożona i niejednoznaczna, gdyż zawiera obce nazwy, nieznanne Rzymianom okoliczności, poprzetykane zagmatwanymi liczbami i nierozzerwalnie związane z (innymi jeszcze) rzeczami i cyframi. A wszystko to do tego stopnia, że trudno jest wręcz rozszyfrować kolejność słów, która pozwoliłaby na zrozumienie treści<sup>37</sup>.

<sup>34</sup> Homer (Ὅμηρος) jest imieniem, z którym łączy się poetę greckiego – autora *Iliady* i *Odysei*: dwóch największych poematów epickich piśmiennictwa greckiego.

<sup>35</sup> Hieronymus, *Praefatio in Eusebii Caesariensis „Chronicon” 2*, [w:] *Patrologia Latina* 27, s. 36-37: „Denique quid Psalterio canorius, quod in morem nostri Flacci, et Graeci Pindari nunc iambo currit, nunc alcaico personat, nunc Sappico tumet, nunc senipede ingreditur. Quid Deuteronomii et Esaiae Cantico pulchrius, quid Solomone gravius, quid perfectius Iob. Quae omnia hexametris et pentametris versibus, ut Iosephus et Origenes scribunt, apud suos composita decurrunt. Haec cum Graeca legimus, aliud quiddam sonant, cum Latine, penitus non haerent. Quodsi cui non videtur linguae gratiam interpretatione mutari, Homerum ad verbum exprimat Latinum, – plus aliquid dicam – eundem in sua lingua prosae verbis interpretetur: videbit ordinem ridiculum et poetam eloquentissimum vix loquentem”.

<sup>36</sup> Hieronymus, *Praefatio in Eusebii Caesariensis „Chronicon” 3*, [w:] *Patrologia Latina* 27, 37: „Quorsum ista? Videlicet ut non vobis mirum videatur, si alicubi offendimus, si tarda oratio aut consonantibus asperatur aut vocalibus hiulca fit aut rerum ipsarum brevitate constringitur, cum eruditissimi homines in eodem opere sudaverint [...]”.

<sup>37</sup> Hieronymus, *Praefatio in Eusebii Caesariensis „Chronicon” 3*, [w:] *Patrologia Latina*, 27, 37: „[...] et ad communem difficultatem, quam in omni interpretatione causati sumus, hoc nobis proprium accedat, quod historia multiplex est habens

Kolejny odcinek tekstu trzeciego rozdziału podaje wskazówki techniczne dotyczące barw i innych środków, za pomocą których św. Hieronim próbował uczynić tekst Euzebiuszowej *Kroniki* bardziej czytelnym dla odbiorcy wychowanego w kulturze rzymskiej. Niestety, my dzisiaj nie potrafimy tego zrozumieć dokładnie, gdyż nie posiadamy Hieronimowego rękopisu; nie wiemy, jak to pierwotnie wyglądało (pozostał tylko tekst bez kolorów):

Z tego powodu uznaję za słuszne poinformować, że w tym, co zostało napisane, użyte są różne kolory nie po to, żeby ktoś mógł niemądrze pomyśleć, iż może poprzestać na wzrokowym oglądzie, gdyż uwikła się w labirynt błędu, lecz że zostało to pomyślane, aby za pomocą interpunkcji dokonanej minią oddzielić rozciągłości [czasowe] królestw, które z powodu zbytnej bliskości prawie na siebie się nakładają, a także: aby analogiczne miejsca na następnych stronach zachowało ten sam kolor, który był na pierwszej<sup>38</sup>.

Zgodnie ze swoim temperamentem, a także z zasadami krasomówczymi, św. Hieronim kończy *Wstęp*, przestrzegając tych wszystkich, którzy mogliby krytykować jego tłumaczenie Euzebiuszowego dzieła, a szczególnie dokonane przez siebie uzupełnienie *Kroniki*:

Mam świadomość, że będzie wielu takich, którzy z samej żądzy szkody wgrzyą się w dzieło, które im w niczym nie zawiniło (czego uniknąć można by chyba tylko niczego nie pisząc), fałszywie osądzą na wieki, odwrócą porządek, fakty unicestwią, porozdzielają sylaby i – jak to często bywa – niedbałość kopistów przypiszą autorom. Uważam, iż miałbym prawo złośliwie im odpowiedzieć, że nie muszą czytać, jeśli się im nie podoba; wolę [jednak] pojednawczo pozwolić, aby i greckim autorom zaufali, i wprowadzoną przez nas nowość uznali za wziętą od innych mężów godnych największego szacunku<sup>39</sup>.

---

barbara nomina, res incognitas Latinis, numeros inextricabiles, virgulas rebus pariter ac numeris intertextas, ut paene difficilius sit legendi ordinem discere quam ad lectionis notitiam pervenire”.

<sup>38</sup> Hieronymus, *Praefatio in Eusebii Caesariensis „Chronicon”* 3, [w:] *Patrologia Latina* 27, 38: „Unde praemonendum puto, ut, prout quaeque scripta sunt, etiam colorum diversitate serventur, ne quis inrationabili aestimet voluptate oculis tantum rem esse quaesitam et, dum scribendi taedium fugit, labyrinthum erroris intexat. Id enim elucubratum est, ut regnorum tramites, qui per vicinitatem nimiam paene mixti erant, distinctione minii separarentur et eundem coloris locum, quem prior membrana signaverat, etiam posterior scriptura servaret”.

<sup>39</sup> Hieronymus, *Praefatio in Eusebii Caesariensis „Chronicon”* 3, [w:] *Patrologia Latina* 27, 38-39: „Nec ignoro multos fore, qui solita libidine omnibus detrahendi huic volumini genuinum infigant, quod vitare non potest nisi qui omnino nil scribit: calumniabuntur in tempora, convertent ordinem, res arguent, syllabas eventilabunt et, quod accidere plerumque solet, negligentiam librorum ad

Na samym końcu trzeciego rozdziału *Wstępu* św. Hieronim określa metodę i niektóre szczegóły techniczne dotyczące jego tłumaczenia:

Prawda bowiem jest taka, że podjąłem obowiązek po części tłumacza, a po części pisarza, ponieważ i grekę jak najwierniej przełożyłem, i dodałem niemało [rzeczy] mających według mnie związek z tamtymi, zwłaszcza z dziejów rzymskich, których Euzebiusz, autor tej książki, jak mi się zdało, tylko pobieżnie dotknął – nie z braku wiedzy, gdyż był uczonym, lecz dlatego, że pisząc po grecku, uznał to za mało ważne dla swoich [ziomków]. Tak więc, od Ninusa<sup>40</sup> do Abrahama<sup>41</sup> i aż po zdobycie Troi<sup>42</sup> tłumaczenie opiera się na czystym tekście greckim. Od Troi aż do dwudziestego roku Konstantyna<sup>43</sup> jest wiele wiadomości

auctores referent. Quos cum possem meo iure repercutere, ut, si displicet, non legant, malo breviter placatos dimittere, ut et Graecorum fidei suo auctori assignent et quae nova inservimus de aliis probatissimis viris libata cognoscant”.

<sup>40</sup> Był królem asyryjskim i mężem legendarnej Semiramidy. Pojawił się w literaturze począwszy od okresu helleńskiego. Przypisuje się mu założenie miasta Niniwy, która od niego wzięła nazwę. Niektóre legendy przedstawiają go jako syna boga Baala, który w przeciągu 17 lat zdobył całą zachodnią Azję. Zrobił to z pomocą króla Arabii, tworząc pierwsze imperium asyryjskie. Podczas oblężenia Baktrii Ninus poznał Semiramidę, która wówczas była żoną jednego ze jego urzędników; zakochał się w niej i ją poślubił. Urodziła mu córkę Ninie. Po śmierci Ninusa Semiramida została oskarżona, że była przyczyną jego śmierci. Ona jednak, aby się obronić, wybudowała mu blisko Babilonu wspaniałe mauzoleum-świątynię. Według Kastora królestwo Ninusa trwało 52 lata; od 2189 przed Chrystusem (według dziejopisarza greckiego Ktezjasza).

<sup>41</sup> Abraham, pierwszy patriarcha prawdziwej religii, żył między XX a XIX wiekiem przed Chrystusem. O nim i o wydarzeniach z nim związanych mówi *Księga Rodzaju* (por. Rdz 11, 27 – 25, 10).

<sup>42</sup> Pod koniec okresu Brązu, około 1300-1200 roku przed Chrystusem. Szczegóły konfliktu są znane przede wszystkim dzięki *Iliadzie* i *Odysei* Homera, które napisał około IX wieku przed Chrystusem: *Iliada* (Ἰλιάς) opowiada o wydarzeniach, które miały miejsce podczas ostatniego roku trwania wojny. *Odyseja* (Ὀδύσσεια) natomiast przedstawia podróż Ulissesa wracającego do ojczyzny po zdobyciu jego miasta. Historyczność wojny trojańskiej jest jeszcze obecnie przedmiotem dociekań. Niektórzy dziejopisarze współcześni uważają, że opowieści Homera są połączeniem różnych konfliktów, które wybuchły pomiędzy Grekami a Trojanami w okresie kultury mykeńskiej. Większa część starożytnych Greków uważała, że wojna z Troją miała naprawdę miejsce. Inni jednak sądzili, iż Homer wyolbrzymił z powodów literackich wydarzenie o wiele mniej ważne, niż to, które wyszło spod jego pióra. W 1870 roku badacze uważali, że Wojna Trojańska nigdy nie miała miejsca. Obecnie natomiast wielu badaczy uważają, że Wojna Trojańska jest faktem, wątpliwy jednak, czy pisma Homera oddają wiernie jej przebieg.

<sup>43</sup> Flawiusz Waleriusz Aureliusz Konstantyn, znany także jako Konstantyn Wielki, względnie Konstantyn I (*Flavius Valerius Aurelius Constantinus*), urodzony w mieście Naissus (miasto rzymskie położone nad rzeką Nišavą w dzisiejszej Serbii, gdzie obecnie znajduje się miasto Niš) 27 lutego 274 lutego i zmarły

dotychczas bądź wtrąconych [przeze mnie do oryginalnego tekstu], które z największą dokładnością zaczerpnąłem od Tranquillusa<sup>44</sup> i innych sławnych dziejopisarzy”<sup>45</sup>.

Święty Hieronim podaje także, którą część tego dzieła napisał on sam, uzupełniając *Kronikę* Euzebiusza:

Ponadto, wszystko od wyżej wymienionego roku Konstancyjna aż do szóstego konsulatu cesarza Walensa i do drugiego konsulatu Walentyniana<sup>46</sup> pochodzi ode mnie. Ciesząc się, że [na tym] kończę, dokładniejszy opis czasów Gracjana<sup>47</sup> i Teodozjusza<sup>48</sup> pozostawiłem historii, nie dlatego, że boję się pisać swobodnie i prawdziwie o żyjących – bojaźń Boża usuwa bowiem strach przed ludźmi – lecz ponieważ w kraju naszym, wystawionym na wściekłość barbarzyńców, wszystko jest niepewne<sup>49</sup>.

---

w Nikomedii 22 maja 337 roku. Konstancyn był cesarzem rzymskim od 306 roku aż do swojej śmierci.

<sup>44</sup> Gajusz Swetoniusz Trankwillus (*Caius Suetonius Tranquillus*) urodził się w bliżej nieznanym miejscu w *Latium vetus*, być może w Ostii lub nawet w Rzymie około 70 roku. Zmarł w miejscowości, której nie znamy, około 126 lub 140 roku. Swetoniusz jest jednym z najbardziej znanych pisarzy rzymskich okresu imperialnego; zajął się szczególnie rodzajem literackim dotyczącym biografii. Był erudytą i badaczem encyklopedycznym, którego można porównać do Marka Terencjusza Warrona. Dwa najbardziej znane dzieła Swetoniusza to: *De viris illustribus* oraz *De vita Caesarum*.

<sup>45</sup> Hieronimus, *Praefatio in Eusebii Caesariensis „Chronicon”* 3, [w:] *Patrologia Latina* 27, 39-40: “Sciendum etenim est me et interpretis et scriptoris ex parte officio usum, quia et Graeca fidelissime expressi et nonnulla, quae mihi intermissa videbantur, adieci, in Romana maxime historia, quam Eusebius huius conditor libri non tam ignorasse ut eruditus, sed ut Graece scribens parum suis necessariam perstrinxisse mihi videtur. Itaque a Nino et ab Abraham usque ad Troiae captivitatem pura Graeca translatio est. A Troia usque ad vicesimum Constantini annum nunc addita, nunc admixta sunt plurima, quae de Tranquillo et ceteris illustribus historicis curiosissime excerpsi”.

<sup>46</sup> Szósty konsulat cesarza Walensa (364-378) przypada na rok 378. Był to także rok drugiego konsulatu Walentyniana II (375-392).

<sup>47</sup> Flawiusz Gracjan (*Flavius Gratianus*), urodzony w Sirmium 18 kwietnia / 23 maja 359 roku, a zmarły w Lyonie 25 sierpnia 383 roku, był cesarzem rzymskim od listopada 375 roku aż do śmierci.

<sup>48</sup> Flawiusz Teodozjusz I (Θεοδόσιος Α', *Flavius Theodosius*), znany także jako Teodozjusz I, urodził się w miejscowości Cauca (dzisiejsza Coca w Hiszpanii) 11 stycznia 347 roku, a zmarł w Mediolanie 17 stycznia 395 roku, był cesarzem rzymskim od 379 roku aż do swojej śmierci.

<sup>49</sup> Hieronimus, *Praefatio in Eusebii Caesariensis „Chronicon”* 3, [w:] *Patrologia Latina* 27, 40: “A Constantini autem supra dicto anno usque ad consulatum Augustorum Valentis sexies et Valentiniani iterum totum meum est. Quo fine contentus reliquum temporis Gratiani et Theodosii latioris historiae stilo reservavi, non quo de viventibus timuerim libere et vere scribere – timor enim

Tymi słowami kończy się Hieronimowy *Wstęp* do tłumaczenia *Kroniki* Euzebiusza z Cezarei. Dokonawszy tego tłumaczenia, św. Hieronim będzie dalej ciągnął już swoją *Kronikę*, rozpoczynając od roku 326:

Aż dotąd historię spisuje Euzebiusz, towarzysz broni<sup>50</sup> męczennika Pamfila<sup>51</sup>, do której my dodaliśmy to, co następuje<sup>52</sup>.

Święty Hieronim uzupełnił *Kronikę*, opisując krótko różne wydarzenia dziejowe aż do roku 378 (lub może 379 roku) po Chrystusie. To swoje dzieło kończy opisem klęski Rzymian i śmierci cesarza Walensa:

Zmuszony do opuszczenia Antiochii Walens, zbyt późno żałując, odwołuje naszych ludzi z wygnania<sup>53</sup>.

Pożałowania godna wojna w Tracji, w której opuszczone przez jazdę legiony rzymskie zostały otoczone przez Gotów i w pień wycięte. Sam cesarz Walens, uciekając zraniony strzałą i z nadmiernego bólu często spadając z konia, został zaniesiony do jakiegoś gospodarstwa, gdzie dopadają go barbarzyńcy, którzy podpaliwszy dom, pozbawiają go nawet pochówku<sup>54</sup>.

**Słowa kluczowe:** Euzebiusz z Cezarei, św. Hieronim, tłumaczenie (przekład).

Dei hominum timorem expellit –, sed quoniam dibacchantibus adhuc in terra nostra Barbaris incerta sunt omnia”.

<sup>50</sup> Hieronim używa tu słowa *contubernalis*, które możemy przetłumaczyć: «towarzysz broni». *Contubernium* było najmniejszą jednostką wojska rzymskiego.

<sup>51</sup> Euzebiusz z Cezarei (Palestyna) (około 265–339). Jego mistrzem był męczennik Pamfil – najbardziej wykształcony z uczniów Orygenesesa, dla którego Euzebiusz żywił tak wielki podziw, iż przybrał imię: Εὐσέβιος τοῦ Παμφίλου (Euzebiusz Pamfila). Na temat św. Pamfila por. H. Crouzel, *Pamfilo di Cesarea*, [w:] NDPAC III, 3811-3812. Odnośnie do Euzebiusza z Cezarei por. C. Curti, *Eusebio di Cesarea (Palestina)*, [w:] NDPAC I, 1845-1853.

<sup>52</sup> Hieronymus, *Continuatio „Chronicorum” Eusebii Caesariensis*, A.D. 326, [w:] A. Maio (wyd.), *Scriptorum veterum nova collectio*, VIII, Romae 1883, 400: „Huc usque historiam scribit Eusebius Pamphyli martyr is contubernalis. Cui nos ista subieci mus”.

<sup>53</sup> Hieronymus, *Continuatio „Chronicorum” Eusebii Caesariensis*, A.D. 378, [w:] A. Maio (wyd.), *op. cit.*, 405: „Valens de Antiochia exire compulsus sera paenitentia nostros de exiliis revocat”.

<sup>54</sup> Hieronymus, *Continuatio „Chronicorum” Eusebii Caesariensis*, [A.D. 379], [w:] A. Maio (wyd.), *op. cit.*, 405: “Lacrimabile bellum in Thracia, in quo deserente equitum praesidio Romanae legiones a Gothis cinctae usque ad internecionem caesae sunt. Ipse imperator Valens, cum sagitta saucius fugeret et ob dolorem nimium saepe equo laberetur, ad cuiusdam villulae casam deportatus est, quo persequentibus barbaris et incensa domo sepultura quoque caruit”.